

UDK: 929 Meštrović, I.
94(497.1)"1908/1914"- 05 Meštrović, I.
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 21. 1. 2008.
Prihvaćeno: 28. 4. 2008.

Političko opredjeljenje i umjetnički rad mladog Meštrovića

NORKA MACHIEDO MLADINIĆ
Zagreb, Republika Hrvatska

Skulpture "Kosovskog ciklusa" nastale su od 1908. do 1914. godine, u razdoblju prije Prvoga svjetskog rata, razdoblju punom neizvjesnosti, kada se javlja težnja za oslobođenjem Hrvatske od Austro-Ugarske i stvaranjem Jugoslavije. Zbog izrazitoga nacionalnog izražaja izazvale su veliko zanimanje, posebno na izložbi 1910. u Zagrebu pod nazivom "Nejunačkom vremenu u prkos" i dodjelom prve nagrade za kiparstvo na Međunarodnoj izložbi 1911. u Rimu. One su samo manji dio cjelokupnoga Meštrovićeva stvaralaštva, a trebale su biti ujedinjene Vidovdanskim hramom.

Ključne riječi: Ivan Meštrović, Kosovski ciklus, Vidovdanski hram, ideologija, umjetnost

Uvod

Političko razmišljanje Ivana Meštrovića povezano je s njegovim umjetničkim stvaralaštvom, i tako skulpture "Kosovskog ciklusa",¹ nastale od 1908. do 1914., imaju za umjetnika gotovo sudbinsko značenje. One su mu donijele svjetsku slavu, stalno su ga pratile za života i nakon njegove smrti. Meštrović bi bio slavan i bez njih, ali one su mu otvorile vrata svijeta. Skulpture Kosovskog ciklusa pobudile su veliki interes javnosti jer su nastale u iznimnom trenutku punom neizvjesnosti i traženje izlaza iz određene situacije.

U Austro-Ugarskoj budno se pazilo na sve političke aktivnosti i gotovo sve su bile zabranjivane, a time književnost i umjetnost dobivaju istaknuto značenje. U Dalmaciji, izrazito nemirnoj austrijskoj pokrajini, nastaje novo političko usmjerenje nazvano "Novi kurs" na temelju kojeg dolazi u Hrvatskoj do povezivanja političkih stranaka u Hrvatsko-srpsku koaliciju.² Studenti, srednjoškolci i njihovi simpatizeri, nestrpljivi u očekivanju promjena, a nakon proglašenja aneksije Bosne i Hercegovine pod vodstvom splitske grupe, radikaliziraju omladinski nacionalistički pokret Hrvatske.

¹ U vrijeme nastanka nazivao se 'Kosovski ciklus' po glavnim junacima (kraljeviću Marku, Milošu Obiliću, kosovskoj djevojci), u Monografiji iz 1987. naziva se 'Vidovdanski ciklus', a moglo bi ga se nazvati 'herojski ciklus'.

² Mirjana GROSS, *Vladavina Hrvatsko-srpske koalicije 1906. - 1907.*, Beograd 1960.

Nekoliko čimbenika je utjecalo na Ivana Meštrovića da prihvati jugoslavensku ideju stvaranja zajedničke države Hrvata, Srba i Slovenaca, kao ravnopravnih čimbenika.

U njegovoj užoj postojbini, dijelu Dalmatinske zagore, živjeli su Hrvati i Srbi jedni pored drugih, a većih razmirica među njima nije bilo te one, ako ih je i bilo, nisu zabilježene.

U tom pograničnom kraju narodne pjesme imale su veliko značenje; sjećanje na borbe s Turcima nikada nisu prestale. Nije se vodilo računa o historijskoj istini opjevanih događaja ni stvarnom životu pojedinih junaka, pa ni kraljevića Marka. Junaci su bili hrabri borci za slobodu, idealizirane mitske ličnosti - simboli općeg htijenja, figure satkane od želje naroda. Meštrović je bio prožet narodnim duhom. Mnoge pjesme znao je napamet i često ih je i u muževnoj dobi recitirao svojim prijateljima, a i sastavljao je pjesme u desetercu po uzoru na narodne pjesme.

Kada je Meštrović krenuo u Split i Beč susretao se i drugovao s vršnjacima koji su bili ogorčeni na Austro-Ugarsku, a zalagali su se za suradnju Hrvata i Srba u Hrvatskoj.

Utjecaj Kraljevine Srbije na mlađi naraštaj u Hrvatskoj bio je velik. Ne samo Srbi u Hrvatskoj, već i mnogi Hrvati očekivali su potporu od Srbije u osnivanju slobodne zajedničke države. Kakva bi trebala biti ta nova država Južnih Slavena nije bilo idejno razrađeno ni točno definirano. U Hrvatskoj su se očekivali bratski odnosi, ravnopravnost i demokracija, dok su Srbi bili suzdržani u izjavama. U cilju zbližavanja Srbi su organizirali društvene i kulturne događaje.

Kosovski mit oživio je u Beogradu 1904. u povodu krunjenja kralja Petra Karađorđevića, što se poklapalo sa stogodišnjicom podizanja ustanka koji je doveo Srbiju do oslobođenja od Turaka. Novinari su isticali da je Petar prvi svečano okrunjeni kralj Srbije nakon tragičnih događaja na Kosovom polju, čime se nastavlja povijest predkosovskog razdoblja. Poziv na slavlje prihvatili su novinari, političari, mladež, mlađi književnici i intelektualci iz banske Hrvatske, Dalmacije, Bosne i Hercegovine, te je njihova prisutnost ojačala simpatije za Srbiju – samostalnu državu Južnih Slavena, koja je oslobođena vlastitim snagama. Srdačnim gostoprimstvom, dobrim domaćinskim i gotovo bratskim odnosima stvorena je osnova za suradnju, posebno na neutralnome kulturnom području, što je imalo odjeka i na politička stajališta.

Tih dana je u Beogradu održana Prva jugoslavenska umjetnička izložba kojoj i sam Meštrović pripisuje veći politički značaj od umjetničkoga.³ Meštrović je na izložbu poslao svoja dva djela, iako vjerojatno nije bio na samom otvaranju, ali je znao za izložbu i detaljno je o njoj pisao. On nije inicirao temu vezanu za Kosovsku bitku, već ju je prihvatio iz ozračja tih dana, kao što su se na kosovske događaje osvrnuli mnogi novinari, književnici i pjesnici u predratnom desetljeću. Kosovo postaje simbol narodne patnje, izdržljivosti i nei-

³ Ivan MEŠTROVIĆ, „Umjetnost i slovenska umjetnost na Jugu“, *Sloboda* (Split), br. 3-5, 1905., 2-3.

skorijenjene težnje za slobodom. Pisanje i slikanje o Kosovu postaje “uvijena” forma u doba kada se puno toga nije smjelo otvoreno izreći.

Umjetnost je za Meštrovića bila “način izražavanja osjećaja pojedinca ili osjećaja nacionalne ili ideološke skupine, kojoj umjetnik pripada” te nastavlja: “Međutim, moram priznati, da u svojoj mladenačkoj strasti za stvaranjem nisam imao vremena ni želje, da te osjećaje podvrgnem bližem ispitivanju i analizi. Za svoja sam djela izabirao teme iz života, kako sam ga ja vidio, ili kako sam ga zamišljao. No ubrzo sam spoznao, da postoji široki jaz između mojih nazora i nazora skupine, za koju sam mislio, da joj pripadam”.⁴ Možemo pretpostaviti da je Meštrović pri tome pomišljao i na djela Kosovskog ciklusa.

Prve skice kosovskih junaka Meštrović je napravio 1905., a prve studije pri završetku školovanja u Beču 1906. Kipove Kosovskog ciklusa modelirao je u razdoblju od 1908. do 1912., i postupno ih je izlagao, da bi one postigle vrhunac svog značenja izložbom pod nazivom “Nejunačkom vremenu u prkos” 1910. godine u Zagrebu. Na Međunarodnoj izložbi u Rimu 1911., u paviljonu Kraljevine Srbije, dodjelom prve nagrade dobile su i međunarodno značenje. Kosovski ciklus sastoji se od oko pedesetak kipova, koje ujedinjuje maketa Vidovdanskog hrama. Drvenu maketu hrama Meštrović je napravio 1912. godine i prvi put ju je izložio u Beogradu, zatim u Veneciji 1914. i Londonu 1915.

O početku rada na figurama Kosovskog ciklusa Meštrović je rekao kako se ideja začela u meni odmah neposredno što sam napustio školu, ali tada se nisam osjećao dovoljno jak da je počnem izvoditi na široj osnovi. Tek povodom aneksije Bosne i Hercegovine 1908. kad je izgledalo da je naša narodna katastrofa potpuna i da je sudbina naše rase zapečaćena, na vrhuncu naše narodne nevolje i u groznici koja nas je sve tresla, usudih se da otpočnem rad na nekim fragmentima i u toj i idućim godinama izradih što je od njih ostalo. Meni je lebdjelo pred očima, da pokušam dati jednu sintezu popularnih narodnih ideala i njihova razvitka da izrazim kamenom i gradnjom kako je duboko u svakome od nas usađena uspomena na najveće momente i na najodlučnije događaje u našoj povijesti, stvarajući u isto doba jedno središte za nade u budućnost, posred prirode i pod vedrim nebom. – Poslije poraza na Kosovu srpski narod nije htio da primi ovu nesreću kao svoju krajnju sudbinu, već samo kao kaznu za nekoliko pokoljenja, koja će patnjom imati da utire put ka novoj slobodi – neka vrsta čistilišta koje vodi konačnom oslobođenju”.⁵

Meštrović je od svog odlaska na studij pa do 1907. živio u Beču, zatim odlazi u Pariz, a u domovinu se vraća povremeno. Zadržava se u Zagrebu, Splitu i posebno u Otavicama. Bez obzira na svoj boravak u inozemstvu, Meštrović je bio povezan s našim ljudima i pogotovo umjetnicima, te je znao što se događa u domovini. Cijenio je djelovanje Frana Supila i Ante Trumbića. Bio je član Hrvatske demokratske stranke, odnosno Hrvatske pučke napredne stranke iako u stvarnom radu stranke nije sudjelovao. O radu stranke, sudioni-

⁴ “Poslanica Ivana Meštrovića“, *Hrvatska revija* (Buenos Aires), br. 2, 1954., 170.

⁵ *Ivan Meštrović*, (Predgovor D. Kečkemet), Ljubljana 1970.

cima Koalicije, bio je redovito obaviješten preko prijatelja Ive Tartaglie, tajnika stranke i urednika stranačkoga glasila "Sloboda".

Nekoliko puta Meštrović je boravio u Beogradu. Vjerojatno je tamo bio za vrijeme trajanja Prve izložbe jugoslavenskih umjetnika, kada je niknula zamisao o osnivanju zajedničkog društva srpskih, hrvatskih, slovenskih i bugarskih umjetnika. Meštrović je izlagao na Drugoj jugoslavenskoj izložbi 1906. u Sofiji na kojoj se grupa oko Meštrovića, ali i Meštrović, protivila strogoj podjeli umjetnika i njihovih djela po nacionalnoj pripadnosti, čega na Prvoj izložbi u Beogradu, zbog nedostatka prostora, nije bilo. Moglo bi se reći da se grupa oko Meštrovića zalagala za unitarno jugoslavenstvo, iako ni sami toga nisu bili svjesni niti je taj izraz još bio poznat. Ali sukob je bio izražen i u vezi sa shvaćanjem umjetnosti. „Mlada i poletna generacija s Ivanom Meštrovićem na čelu koja se već formirala za vrijeme školovanja i koja je stvorila svoja shvaćanja i svoje kriterije, stajala je nasuprot konzervativizmu umjetnika srednje generacije, koja je imala vodeću ulogu u Ladi“.⁶ U siječnju i veljači 1907. mlađi umjetnici, potaknuti Meštrovićem, uz pomoć Društva 'Slavenski jug' organizirali su u Beogradu Izložbu Jugoslavenske kolonije, gdje su izložili djela prenesena iz Sofije. Meštrović je za to vrijeme portretirao kralja Petra.

Početkom 1909. bio je Meštrović ponovno u Beogradu radi dogovora o izložbi koju su članovi Kolonije željeli organizirati te potkraj 1911. u vezi s izgradnjom Narodne skupštine. Meštrović je izložio u Beogradu 1912. maketu Vidovdanskog hrama, a 1913. boravio je osam mjeseci u Beogradu radeći na 'Pobjedniku' kao središnjem dijelu buduće česme.

Prvi dojmovi o Beogradu Meštroviću su ostali u toplom sjećanju. Njegovi vršnjaci, studenti i umjetnici pozivali su ga u svoje domove i k svojim prijateljima. Meštrović je kasnije zapisao: „Sve mi je to bilo tako drago i blisko, a najviše ona mala i raštrkana siromašna varošica sa svojim potleušicama i jadnom i hrapavom kaldrmom, te primitivni ljudi, kao i ja, njihovo srdačno gostoprimstvo, njihov seljački govor, jednako školovanih kao i neškolovanih, budilo mi je osjećaj kao da sam u svom povećanom selu, koje je prijestolnica jedne veće pokrajine seljaka, onakih kao što su i moji gdje sam se rodio, ali koji su još hrabri i odvažni onako kao što su moji bili u stari zeman, koji ne dadu da im je itko gospodar osim Boga i koji hoće da vladaju i živu po svoju i da ništa od svoje starine ne izopačavaju, oponašajući druge i njihovo na ustuk svoga rođenoga. Osjećao sam da je to moja zemlja, moj narod i jezik koji je sudbina protunarodna podijelila, da je ta podjela tek vanjska, a u njegovoj nutrini da nema granica, i da će ta nutrina sve umjetne granice porušiti. Takav osjećaj sam imao svaki put kad sam išao i kada sam se vraćao do Ujedinjenja“.⁷ Ipak boraveći dulje u Beogradu 1913. Meštrović je došao do spoznaje da se u Beogradu ne bi mogao stalno nastaniti.

⁶ Vesna NOVAK-OŠTRIC, Katalog Izložbe Društva hrvatskih umjetnika 'Medulić', Zagreb 1962.

⁷ Ivan MEŠTROVIĆ, *Uspomene na političke ljude i događaje* (dalje. *Uspomene*), Zagreb 1969., 10.

Nesporazumi sa Zagrebom

U Zagrebu je djelovalo Hrvatsko društvo umjetnosti čija je središnja ličnost i od 1905. predsjednik bio Izidor Kršnjavi. Kršnjavi je Meštrovića zapazio već 1903. i od tada pratio njegov rad. Kada je Kršnjavi u ime Društva 1906. uputio zamolbu Kraljevskoj vladi da se sagradi šest atelijera, predvidio je jedan za Vidovića i jedan za Meštrovića, smatrajući da bi bilo korisno da se Meštrović nastani u Zagrebu jer bi tu „netaknut od tudjeg upliva laglje našao svoj vlastiti neodvisni put“,⁸ međutim oni im nisu dodijeljeni, a nesuglasice su nastavljene.

Na Trećoj jugoslavenskoj izložbi u Zagrebu u svibnju 1908. opet su se umjetnici iz Dalmacije osjetili zapostavljeni što im se poziv, prema njihovu mišljenju namjerno, kasno uputio, te nisu bili uvršteni u natječajnu komisiju, a samo mali broj njihovih djela bilo je prihvaćeno i izloženo.

Zamisao podizanja spomenika Josipu Juraju Strossmayeru izazvala je nove nesuglasice između zagrebačkih umjetnika i grupe umjetnika s Meštrovićem na čelu. Društvo 'Medulić' nije se slagalo da spomenik izradi jedan od zagrebačkih kipara, Valdec ili Frangeš kako je Društvo predlagalo, već kako je Strossmayer „predstavnik Jugoslavenskih kulturnih ideja i težnja“⁹ tražili su da na natječaju sudjeluju umjetnici iz cijele Hrvatske, Slovenije, Srbije i Bugarske, a djelo da odabere međunarodni žiri.

Buđenje likovnog života u Splitu

Dok je u Zagrebu jačao kulturni život zahvaljujući Strossmayeru i Kršnjavome, dotle se u Dalmaciji teško živjelo samo od umjetnosti. Slikari su svoja djela izlagali po izlozima trgovina dobronamjernih vlasnika, a u novinama se mogao pročitati tek poneki osvrt o njima. Grupa mlađih intelektualaca u sklopu Književno kulturnog kluba organizirala je prve izložbe, a izložba Emanuela Vidovića 1903. bila prva popraćena s katalogom.¹⁰

Nova stranica u buđenju umjetničkog života u Dalmaciji bilo je održavanje 'Prve dalmatinske umjetničke izložbe' u Splitu 1908., na kojoj je bilo izloženo 154 djela dvadesetsedmorice umjetnika rodom iz Dalmacije. Meštrović je izložio 15 svojih radova, među kojima su bila dva iz Kosovskog ciklusa i to 'Miloš Obilić' i 'Banović Strahinja', izrađeni u Parizu 1908. godine. Vodstvo i članstvo Hrvatskog društva umjetnosti i hrvatske sekcije Lada u Zagrebu s negodovanjem je gledalo na održavanje ove izložbe u Splitu. Iako su bili pozvani na izložbu nisu se odazvali. Smatrali su to separatističkim činom te nisu prihvatili razloge organiziranja izložbe.

⁸ Izidor KRŠNJAVI, „Izložba hrvatskog društva umjetnosti“, *Hrvatska smotra* (Zagreb), br. 1., 1906., 79.

⁹ Meštrović je Rosandiću uputio u pismu iz Beča svoje propozicije u 13 točaka, privatna zbirka.

¹⁰ Norka MACHIEDO MLADINIĆ, *Životni put Ive Tartaglie*, Split 2001.

Sukob među umjetničkim društvima bio je višeznačan. Održavanjem Prve dalmatinske umjetničke izložbe htjelo se vrednovati dalmatinske umjetnike, a osnivanje društva 'Medulić' bio je samo jedan korak dalje. Predsjedništvo društva ponuđeno je Vlahi Bukovcu što je on, počašćen, i prihvatio, podpredsjednik je bio Kamilo Tončić, a tajnik Ivo Tartaglia. Članovi odbora bili su Meštrović, Vidović, Rački i Medović. Mnogi iz kruga Hrvatskog društva umjetnosti su negodovali na osnivanje novog društva vidjevši u tome namjeru odvajanja od matice u Zagrebu. Članovi 'Medulić' željeli su slobodno djelovati, a umjesto oslonca na Austro-Ugarsku, bili su spremni surađivati s ostalim južnim Slavenima.¹¹ Pokazalo se da glavnu riječ u novom društvu ima Meštrović. Godine 1910. trebalo je prema Pravilniku izabrati rukovodstvo društva i tom prilikom došlo je do sukoba između Bukovca i Meštrovića. Da je sukob ozbiljne naravi vidi se po tome što Tartaglia poručuje Meštroviću da ako ode iz Društva, otići će i on „i svi drugi koji su s tobom solidarni“ jer prema njegovu mišljenju za Društvo je zaslužan Meštrović. Tartaglia piše da je Meštrović „.. osnovao i pribavio mu ime i glasa“, te mu poručuje: „Promisli se bolje (...) jer 'Medulić' bez tebe niti smije niti može biti“¹² Sukob završava tako da je Bukovac istupio, a Meštrović postao predsjednik 'Medulića'.

U društvu 'Medulić' "Politička je misao prevladavala umjetničku", a bili su prožeti „nacionalnom ideologijom u smislu jugoslavenskog jedinstva“.¹³ Njihov idejni program bio je "stvoriti narodnu umjetnost na temelju junačke pjesme, te po tom svojim kipovima i slikama nastupati propagandistički kod kuće i u inozemstvu u cilju kulturnog i političkog afirmiranja, oslobađanje ispod tuđih kulturnih i političkih supremacija...“¹⁴ Iako su veličali narodni izraz u umjetnosti te svojim djelima izražavali su i svoje političko stajalište – jedinstvo južnoslavenskih naroda, 'Medulićevci' su „bili preslabi da učine jedan korak naprijed u likovnom izrazu,“¹⁵ a Hegedušić ih ubraja u političke revolucionare predratnog razdoblja.

Početkom 1909. godine Meštrović se javlja pismom prijatelju Ivi Tartagli iz Pariza iz kojega saznajemo: "Većim dijelom radim naručene stvari za koje se ne može baš reći da su za 'svagdanji hljebac' ali su ipak fragmenti pustog života za malo više ili malo manje smisla ko i život sam. Tu i tamo umnožavam moje fragmente za 'Vidov dan' osjećajući čvrsto svakidašnji nam Vidov dan – gubitak svoj i svoje rase“.¹⁶ Krajem godine Meštrović obavještava iz Beča Tartagliu o pripremi izložbe na kojoj će izložiti 70 novih radova, a namjerava ih prenijeti u Zagreb i izložiti ih u Umjetničkom paviljonu za koji je dobio odobrenje.¹⁷

¹¹ Ivo TARTAGLIA, „Ima li separatizma?“ *Sloboda* (Split), br. 50, 1908.

¹² Pismo Ive Tartaglie od 18. XII. 1910. Atelje Meštrović.

¹³ Krsto HEGEDUŠIĆ, "Likovna grupiranja u Hrvatskoj", *Ars* (Zagreb), 1937., 9.

¹⁴ Ljubo BABIĆ, "Pregled hrvatske umjetnosti", *Obzor spomen knjiga*, 152.

¹⁵ Krsto HEGEDUŠIĆ, "Likovna grupiranja", *Ars* (Zagreb), br. 3-4, 1937., 109.

¹⁶ Pismo I. Meštrovića I. Tartagli od 2. I. 1909., privatna zbirka.

¹⁷ Pismo od 15. XII. 1909., privatna zbirka.

U međuvremenu na poticaj i poziv slovenskog slikara Rikarda Jakopiča od 16. listopada 1909. do 16. siječnja 1910. održana je Druga izložba 'Medulić' u Ljubljani. Meštrović je na toj izložbi izložio 11 svojih djela od kojih su tri bila iz Kosovskog ciklusa i to 'Slijepac-guslar', 'Miloš Obilić' i Studija za karijatide.

Izložbe u Zagrebu 1910. godine

Nakon aneksije Bosne i Hercegovine 1908. politička atmosfera u cijeloj državi, a pogotovo u Hrvatskoj, postajala je sve napetija. Podjela vlasti u dvojnoj monarhiji pokazivala je sve više nedostataka, a samim time i neodrživim sustavom. 'Velezidajnički' sudski proces u Zagrebu protiv 53 Srba izazvao je nove političke rasprave. Ogorčenost u Dalmaciji je rasla, optužbe na austrijsku vlast bivale su veće, pomaka u povezivanju banske Hrvatske i Dalmacije nije bilo. Nacionalistička omladina postajala je sve borbenija.

Meštrović je bio ojađen i povrijeđen što ga u Hrvatskoj slabo cijene dok je izvan zemlje poznat i priznat. Zbog uspjeha izvan zemlje rasla je u Meštrovića spoznaja o vrijednosti njegovih djela, dakle i njega samoga. Na 35. secesijskoj izložbi u Beču Meštrović je doživio veliki uspjeh. Izložba se održala početkom 1910. i Meštrović je na njoj izložio 62 svoja djela od kojih je njih 25 bilo vezano uz Kosovski ciklus. O njegovim djelima pohvalno su pisali istaknuti historičari umjetnosti Ludwig Hevesy i Jozef Strykowski.

Iste godine Meštrović je sa svojim prijateljima organizirao dvije značajne izložbe u Zagrebu, bila je to izložba Meštrović-Rački i druga pod izazovnim naslovom 'Nejunačkom vremenu u prkos' na kojima su prevladavala djela Kosovskog ciklusa.

Izložba Meštrović-Rački otvorena je 1. svibnja 1910. u Umjetničkom paviljonu u Zagrebu u organizaciji Društva hrvatskih književnika, i bila je otvorena do 25. lipnja. Bilo je izloženo 119 djela i to 79 kipova i 40 slika. Od radova vezanih uz Meštrovićev Kosovski ciklus bili su izloženi kipovi 'Miloš Obilić' i 'Srđa Zlopleđa'.

Novinar u "Viencu", obavještavajući o otvaranju izložbe, donosi zanimljiv sud: „Čini nam se da sve to što je (Meštrović) izložio pred nas kao nešto u čemu nam kazuje, da je sve to tek pripremanje za ono što bi htio, što osjeća da može – ali u čemu još nije našao pravi momenat umjetnički, u kojem bi mogao sve to da iscrpe. Pogledajte samo onaj ciklus iz Vidovdana – to je sve još potraživanje one note na kojoj kani izgraditi nešto, što u sebi čuti, pred sobom vidi, što naslućuje da će mu najbolje pristajati – ali još onaj posljednji poticaj, kojim će mu da sazrije misao – taj mu nije još posve objašnjen, nije mu se, još ukazao, nije ga još našao – on tek osjeća da će doći.“¹⁸ A. G. Matoša se dojmila izložba te je o autorima napisao: "Meštrović je kao i njegov drug Rački prije svega životom i djelom svojim kult bezgranične slobode i kult titanske energije (...) stvorio kult heroizma (...) Meštrović je vrstan učitelj, jer je najsjajniji su-

¹⁸ "Izložba Meštrović – Rački", *Vienac* (Zagreb) br. 5, 1910., 111.

vremeni učitelj energije i heroizma vrstan kiparskog Ante Kovačića.” U svojoj iskrenosti i otvorenosti svjestan je trenutka te Matoš zaključuje: “U tom poluživom krepavanju na svim linijama mi ipak živimo intenzivnije no ikad, jer je među nama ta prometejska iskra iz dalmatinskog granita, taj gigantski grom i divski patuljak, taj Meštrović”.¹⁹ Matoš komentira pojedina djela; tako je za nje-ga ‘Srđa Zlopogleđa’ – karikatura, dok u ‘Mojoj majci’ osjeća “neopisivi do beskrajnosti poetski ton”. Divi se ‘Milošu Obiliću’ koji po njemu “simbolizuje svu neopisivu, stoljećima na pet strana lomljenu snagu naše rase, rase Starčevića i Karađorđa, Kružića, Lenkovića i Banović Strahinje, rase koja je usred cijelog ovog poluživota znala dati Mažuraniće, Preradoviće i Kranjčevića. (...) Glava ‘Markova’ je do danas najsugestivniji oblik našeg heroizma (...) s kacigama i golotinjom u stvari (je) varijacija parthenonskih junaka”.²⁰

Matoš dalje piše: “Mene kao Hrvata silno boli, što Meštrović rodom Hrvat nije našao u povijesti hrvatskoj ni jednu jedinu epizodu (...) zaboravljajući na Zrinskog i junaštvo nebrojenih hrvatskih delija (koje) ne svjedoče lažljivi slijepci već dokumentarna gospodja Historija. (...) Stid i sram vas obuzme, kad gledate te sa mora majstore kako se stide svog hrvatskog imena i prišljamaču uz ono srpsko. (...) Hrvatska sa zanosom gleda ovog žilavog i Bogom nadarenog svoga sina i strepi, da kao toliki dalmatinski Hrvati ne ‘presaldumi’, ne iznevjeri i ne ode među braću, koja nisu bolja od nas.” Po njemu dva najjača umjetnika kod nas u to doba su Meštrović i Frangeš. Prvi blizak “Michelange-lu, seljak, divljak, demokrat, umjetnošću Srbin – Jugoslaven, veličanstvenost zapada, (...) muževniji – junak stilizovan pozom i zvučnim imenom prošlosti, drugi blizak Celiniu, građanin, aristokrat, Hrvat, traži graciju i ljepotu.”

Matoš ne odobrava postupak Hrvatskog društva umjetnosti što su uručili otkaz Andriji Milčinoviću na dužnost tajnika smatrajući da je svojom potpo-rom Meštroviću radio protiv njih. Zagrebačkim umjetnicima Matoš zamjera da dok se oni koriste besplatnim atelijerima i profesorskim službama, svojim konkurentima ne odobravaju vladinu pomoć, već nastoje zavesti monopol u umjetnosti.

Matoš svoje stajalište obrazlaže: “Prvi sam požalio, što je Meštrovića inspi-riralo više srpski no hrvatski nacionalnih momenata. Ali to ne znači da Meštrović nije velik naš umjetnik i da u najširoj umjetničkoj slobodi svojoj nema prava inspirirati se tamo kamo ga vuče sklonost njegovog mladog i bujnog temperamenta. Kao ‘Miloša Obilića’ može nam sutra Meštrović isklesati Ma-tiju Gubca. U ostalom narodna pjesma koja ga je povukla na Kosovo, svojina je hrvatska kao i srpska, pa dok je historijski Miloš Srbin, legendarni Miloš narodnog zajedničkog pjevanja je Hrvat pod guslama hrvatskog pjevača i pod dlijetom hrvatskog kipara baš kao i Kraljević Marko”.²¹

¹⁹ A. G. MATOŠ, “Meštrović”, *Hrvatska sloboda* (Zagreb), br. 103, 1910., 1.

²⁰ *Isto*, br. 102., 1.

²¹ A. G. MATOŠ, “Kritika i ostracizam”, *Hrvatska sloboda* (Zagreb), br. 160, 1910., 1.-2.

Kršnjavi se osvrće na izložbu Meštrović-Rački tek 1911. godine kako svojim prigovorima ne bi utjecao na druge. Polazi od raščlanjivanja odnosa umjetnosti i nacionalizma. Prema njegovu mišljenju narodnost se ne iskazuje istim jezikom, ni jedinstvom vjere, pa ni obilježjem rase. Pojam je zamršen, u njemu je primaran, osjećaj pripadnosti jednom narodu, ali ne samo to. Umjetnost se dotiče narodnosti jer je u umjetnosti “čutilnim oblicima izražen osjećaj”, što je lakše izraziti u glazbi, pjesništvu te u slikarstvu, a teže u kiparstvu. “Ima skulptura raznih naroda, ali nema narodne skulpture”, nalik na narodnu glazbu ili narodno pjesništvo. U umjetnosti malih naroda “narodno čuvstvo spasava individualitet od univerzaliziranja”.²² Promatrajući izložena djela s tog stajališta Kršnjavi nastavlja: “Izložba Meštrović-Rački nije nacionalna, jer ona ne budi u nama nikakvo nacionalno ni srpsko ni hrvatsko čuvstvo, valjda zato što hoće da bude i jedno i drugo. Uvjerem sam kad bi istu ovu izložbu prenijeli u Beograd, da bi Srbi otklonili onakvu figuru Kraljevića Marka kako ga je Meštrović stvorio.” Uostalom, “Kraljević Marko je samo po imenu narodni junak, a ne po obliku”, napisao je Kršnjavi. Ipak, Kršnjavi smatra “nastojanje dvojice umjetnika Meštrovića i Račkog hvalevrijedno”. Njihova “energija, iskazana snagom suprotstavljena se sentimentalnom, mekom mlohavom čuvstvu.”

Godine 1910., od 1. studenog do 30. prosinca održana je u Zagrebu u Umjetničkom paviljonu izložba pod nazivom “Nejunačkom vremenu u prkos” u organizaciji društva “Medulić”. Izložba je bila posvećena kraljeviću Marku, što je u podnaslovu kataloga i zapisano. Osnovu izložbe postavio je Meštrović, a plakat je napravio Rački. Meštrovićeva djela bila su: ‘Glava junaka’ I. i II., ‘Kraljević Marko’, ‘Glava Kraljevića Marka’, ‘Studija za Marka’, ‘Studija za Šarina’, ‘Skica za Kosovski hram’, ‘Moj otac’, Studije za freske I. - IV., Prag vrata, te su sa sedam slika velikog formata Račkoga zauzimale dvije trećine zgrade, odnosno središnju i lijevu pobočnu dvoranu, a odmah nakon ulaza u zgradu nalazila se maketa “Kraljevića Marka”. Vezano uz temu bila su izložena i djela Krizmana i Babića. Pučanstvo je pokazalo veliki interes za izložbu, ali je prvenstveno promatrana kao društveni događaj, dok je umjetnička strana zanemarena. Provokativan naziv pozivao je na akciju; Marjanović je o tome napisao: “Ali dodir sa tako elementarnom, nemirnom, prkosnom i vratolomnom snagom kao što je Meštrović, a osjeća se i kod njegovih drugova, mora da ostavi dojam i na druge. Ne treba da slijede njegov pravac, već žar, pregnuće, neustrašivost, smiono pouzdanje u same sebe, njegovu radinost: posizanje za najvećim, najtežim, najjačim”.²³

Vladimir Lunaček je o izložbi pisao u “Obzoru” u pet nastavaka. Trenutak u kojem se Hrvatska nalazila, opisao je riječima: “Jedni gledaju u prošlost dru-

²² Izidor KRŠNJAVI, “O nacionalizmu u umjetnosti”, *Mlada Hrvatska* (Zagreb), br. 2., 1911., 2.-7.

²³ Milan MARJANOVIĆ, “Izložba ‘Medulića’ u Zagrebu”, *Jug* (Zagreb, Split), br. 1., 1911., 26.-27.

gi u budućnost.” Meštrović se nalazi, prema piščevu mišljenju, među ove druge “neće da stvore hrvatsku narodnu ekskluzivnu umjetnost”, već “joj hoće podati široku bazu plemensku položenu na jedinstvu narodnom, što više proširenom na jugoslavenskom uzajamnom osjećaju”.²⁴

Prema mišljenju Ive Vojnovića: „Ova izložba ide izričito za budjenjem narodne energije. Hotimice je nacionalna. Slovenački pejzažisti, Vidović, Milovanović, Muha i Krizman, slave energiju naše zemlje, a Meštrović je stvorio u golemom kipu Kraljevića Marka izložbeni centar, želeći ovjekovječiti u ovom simbolu genij naše rase. Dakle zemlja i rasa. Kao mi svi, siti tudjinskih sunaca i putova, našli su ovi umjetnici u najširem pojmu domovine, zemlje i plemena našega spas i pravi svoj umjetnički zadatak. (...) kao prkos i božanstvo narodnih energija.”²⁵ Vojnović posebnu pažnju posvećuje Kraljeviću Marku jer ga smatra simbolom koji u sebi nosi sve narodne mane i vrline.

Vojnović ističe: “Njegov Marko je gol. Gol i bez oružja kao narod, kojemu je simbolom. On ne uzima od Marka narodne pjesme ništa osim herojskog, golog tijela i Šarca. Oduzevši mu sve historijske attribute (oružje, odijelo), on je od historijskog junaka načinio izvanhistorijskog heroja, od determinirane osobe simbol, koji nema drugog obilježja od prave hrvatske i srpske brkate glave s izobličanim licem od jeda i revolta”.²⁶ “Marko i Šarac su jedno kao da je to kip kentaura (...) težak kao zemlja, da potencira kentaursku snagu heroja. (...) Taj kip uništava, drobi sve oko sebe. Tek fizionomija Markova je odviše forsirana kao izraz ljutine. To je odista simbol prkosa i golog heroizma”.²⁷

“Srbobran”, glasilo Srpske narodne samostalne stranke iz Zagreba, riječima Vladimira Petkovića na drugi način tumači Meštrovića, nalazeći u njemu samo srpsko značenje. Evo nekoliko citata: “Za srpsku umjetnost njegova (Meštrovićeva) pojava je pravo otkrivenje. (On) se udubljuje u klasičnu epopeju naroda srpskoga i trudi se da rasvijetli one moćne figure kojima je dana veličina epizode one velike tragedije (...) uvode u jedan svjet koji ima tisuću tajna za nas i ostavljaju mašti da sama dađe odgovor na pitanja (...) koja se nameću. Meštrović daje odgovor u kamenu”.²⁸ Te nastavlja “S Meštrovićem je srpska umjetnost dobila umjetnika prvog reda. U njoj provejava čista srpska duša i što joj u našim očima daje još više vrednosti. Lepi san o nacionalnoj umjetnosti srpskoj na najboljem je putu da bude ostvarena. Kosovo Meštrović prisvaja i to je dobitak samo za srpsku umjetnost”.²⁹ Iznenađuje da na ovakav tekst nije bilo odgovora ni od samog Meštrovića, ni od nekoga drugoga.

Meštrovićeva poruka s kipovima Kosovskog ciklusa bila je prepoznata, a došla je u trenutku političkog kolebanja kod nas. Izložba je bila osuda dosa-

²⁴ Vladimir LUNAČEK, “Izložba društva ‘Medulić’”, *Obzor* (Zagreb), br. 302., 1910., 1.

²⁵ Ivo VOJNOVIĆ, “Akordi”, *Suvremenik* (Zagreb), br. 5., 1910., 807.

²⁶ *Isto*, 808.

²⁷ *Isto*, 809.

²⁸ Vladimir PETKOVIĆ, “Ivan Meštrović”, *Srbobran* (Zagreb), br. 264., 1910., 1-2.

²⁹ *Isto*, br. 265., 1-2.

dašnjeg rada hrvatskih političara, poziv na akciju te poruka o bliskosti Hrvata i Srba i želja za stvaranje slobodne države južnih Slavena – Jugoslavena. Meštrović je imao osobine vođe, što je osjetilo i naraštaj umjetnika koji mu se pridružilo, a mladež se divila njegovoj smjelosti i smatrala ga je svojim uzorom. Meštroviću je bilo blisko stajalište napredne mladeži koja je zasićena 'gospodskom' politikom dotadašnjih stranaka, željela promjene a ne samo pomake te je bila spremna podići ih i nasilnim putem. Smatralo se da jezik nije prepreka zbližavanju južnih Slavena, a različitu prošlost obostrano treba poštovati jer u njoj ima mnogo zajedničkoga.

Međunarodna izložba u Rimu 1911. godine

Izlaganje Meštrovića na Međunarodnoj umjetničkoj izložbi u Rimu 1911. u paviljonu Kraljevine Srbije bio je vrhunac Meštrovićeva rada na djelima vezanim uz kosovsku tematiku. Nakon toga slijedila je izrada makete Vidovdan-skog hrama na koji je mislio od početka stvaranja figura kako bi ih ujedinio u jednu cjelinu.

Nikad umjetnost nije bila na udaru političara kao u to doba. Meštrović nije bio profesionalni političar, te samo formalni član Smodlakine Hrvatske demokratske stranke, ali bio je čovjek koji nije skrivao svoje stajalište, već ga je otvoreno iznosio, bez obzira hoće li se to nekome svidjeti ili ne. Pišući o Meštrovićevim izložbama u Londonu, njegov dobar poznavatelj i prijatelj Milan Ćurčin napisao je 1924. da je Meštrović "hrabro nastupao za jugoslavensku narodnu stvar, to je ostalo sve do danas jednom od glavnih crta njegove umjetnosti, da se nikad nikojoj sili nije pokorio, osim svome vlastitom uvjerenju i svome unutarnjem nagonu".³⁰ Sličnog je mišljenja bio i James Bone, londonski urednik Manchester Guardianja koji je prvi predstavio Meštrovića britanskoj naciji. U monografiji o Meštroviću 1919. je napisao: "On je jedan od rijetkih umjetnika u istoriji, koji je svoju umjetnost posvetio svome narodu, za mladosti mu, njegova je umjetnost poprimala čudesna nacionalna obličja i priviđenja srpske tradicije; kad je sazreo, on se obrnuo nebu za ono što je njegovu narodu uskraćeno bilo na zemlji i tražio je utjehe u božanskoj pravdi. U svojoj mladosti, on je oplakivao prošlost; u svom zreloom dobu morao je da oplakuje sadašnjost. Tragična atmosfera kojom je bila obavijena sudbina njegova rada osjeća se svud u njegovu radu".³¹ Da, Meštrović je bio za ujedinjenje i stvaranje Jugoslavije, kao što su tu ideju prihvaćali mnogi intelektualci Dalmacije u to doba, a mladi su je gotovo u zanosu izražavali. U tom trenutku to je bila napredna, gotovo revolucionarna ideja - rušenje višestoljetne, velike i moćne monarhije pod dinastijom Habsburgovaca i povezivanje Južnih Slavena u novu zajedničku državu.

³⁰ Milan ĆURČIN, "Meštrovićeva izložba u Londonu i Nowa Yorku", *Nova Evropa* (Zagreb), br. 1, X/1924., 5.

³¹ James BONE, "Meštrovićeva umjetnost", *Nova Evropa*, br. 1, X/1924., 19.

Već za vrijeme izložbe “Medulić” u Zagrebu Meštrović je dobio službenu ponudu od austrijskih nadležnih tijela da sudjeluje na Međunarodnoj izložbi u Rimu, ali s djelima “indiferentnog” sadržaja. Meštrović je odgovorio da će na izložbi svakako sudjelovati, ali s djelima koje sam odabere. Kršnjavi se ljutio i smatrao ga neloyalnim građaninom.³² Milan Amruš, predstojnik za nastavu i bogoštovlje, nastojao je ipak na neki način privoljeti Meštrovića na sudjelovanje, te mu je priopćio da će u Ugarskom paviljonu biti poseban odjeljak za Hrvate iz banske Hrvatske i Dalmacije. Meštrović je i takvu mogućnost odbio, te je samoinicijativno pisao u Beograd da se raspita o mogućnosti izgradnje srpskog paviljona u koji su voljni, on i mlađi umjetnici iz Hrvatske, izlagati kad se već ne može napraviti poseban hrvatski paviljon s obrazloženjem da su na izložbu pozvane samo države. Srbija nije imala namjeru izlagati u Rimu zbog nedostatka većeg broja umjetnina, ali nakon ove ponude zatražila je prostor i razmatrala mogućnost izgradnje paviljona. U Zagrebu su pokušali odvratiti Meštrovića i grupu umjetnika od namjere izlaganja u srpskome paviljonu. Kako bi se odvratili “s krivog puta”³³ Meštroviću su ponuđena sredstva da se posveti studiju i radu, uz obećanje da će mu za Božić u austrijskom paviljonu izložiti skulpture koje nemaju nacionalističko značenje. Meštrović je i tu ponudu odbio. Amruš je uzalud uz pomoćKrizmana pokušao saznati pod kojim bi uvjetima Meštrović odustao od svog nauma, međutim odgovor nije dobio. Dogovor između hrvatskih umjetnika i Srbije bio je postignut i počela je izgradnja paviljona. Srbija nije imala ništa protiv da se radovi istaknu kao radovi hrvatskih umjetnika, ali to je spriječila Austro-Ugarska, koja je potpisala konvenciju s Italijom da se neće dopustiti isticanje nacionalne pripadnosti pojedinih umjetnika iz monarhije, što je Talijanima bilo sve jedno.³⁴

Kada se za dogovor saznalo, u Hrvatskoj su ojačale diskusije i polemike. Frankovci su osuđivali naum, Mađari su negodovali, naprednjaci su odobravali, a Koalicija se nije o tome izjašnjavala.³⁵ Na sjednici Hrvatskog društva umjetnosti pod presjedanjem Ice Kršnjavoga izneseno je neslaganje s namjerom grupe hrvatskih umjetnika, nazivajući ih “lošim dečkima iz Dalmacije”.³⁶

Kako ne bi bilo teškoća oko otpreme izložaka iz Hrvatske, umjetnici su ih navrijeme otpremili u Beograd da kao srpski predmeti krenu u Italiju. Na izgradnji paviljona Meštrović je surađivao s arhitektom Perom Bajalovićem, profesorom beogradskog sveučilišta, koji je kipareve sugestije prihvaćao. U paviljonu su djela Ivana Meštrovića došla do izražaja. Supilo je boraveći u Rimu pratio izgradnju ‘srpskog ili srpsko-hrvatskog paviljona’ uvjeren da će to biti manifestacija hrvatsko-srpskog jedinstva.³⁷

³² “Rimska izložba i hrvatski umjetnici”, *Jug*, br. 4., 1911., 101. - 106.

³³ “Hrvatski srpski umjetnici na rimskoj izložbi”, *Hrvatski pokret* (Zagreb), br. 84., 1911., 2.

³⁴ “Rimska izložba i Hrvati”, *Hrvatski pokrt* (Zagreb), br. 85, 1911.

³⁵ *Obzor* (Zagreb), br. 35, 1911., 2.

³⁶ “Az Est i hrvatski umjetnici”, *Obzor* (Zagreb), br. 45, 1911., 2.

³⁷ “Sa rimske izložbe”, *Obzor*, br. 98, 1911., 1.

Srpski paviljon sagrađen je na uzvisini, nasuprot Ugarskom paviljonu. Uz impresivni ulaz paviljon se sastojao od tri prostorije. Dvanaest Meštrovićevih karijatida pridržavale su strop prve dvorane, a u središnjoj okrugloj dvorani dominirao je kip kraljevića Marka. U paviljonu je sudjelovalo 23 umjetnika, a šestero njih bili su kipari. Bilo je puno više djela hrvatskih umjetnika nego srpskih. Meštrović je izložio 83 radova od kojih je 43 pripadalo Kosovskom ciklusu.

U uvodnom dijelu kataloga, koji je bio napisan na talijanskom i francuskom jeziku, Ivo Vojnović je ukratko iznio iz prošlosti srpskog naroda ono što je smatrao da je važno znati kako bi se shvatili glavni eksponati. Središnji lik, kraljevića Marka, ovako je opisao: "Zastrašujući izraz nacionalnog gnjeva i neukroćene snage, skrivene i razdragane koje su uzdrnali i oborili Moloha azijskog tirana cijele Jugoslavije. (...) Na poziv Ivana Meštrovića odazvale su se mlade snage. (...) Srbi i Hrvati sinovi su iste majke zбореći isti jezik, sanjajući isti udes prosvjete i napretka, priključili su se istom poslu povijesne i umjetničke sinteze. Preko izložbe nazire se prošlost slave i tmine, smiješi se sunce. Sloboda je odagnala zadnje sjene prošlosti i mi prisustvujemo proljeću umjetnosti jednog naroda." Velika primjedba je bila ta što u katalogu nisu navedene narodnosti izlagača.

Sudjelovanje i uspjeh naših umjetnika u srpskome paviljonu dobilo je političko značenje. Hrabrost Meštrovića u tom trenutku bila je velika. Svojim sudjelovanjem u srpskom paviljonu s grupom mlađih kolega dao je veliku pljusku Austr-Ugarskoj državi čiji su podanici bili. Mladi u domovini, zadojeni idejom jedinstva, dobili su silan poticaj; postali su još hrabriji i borbeniji u svom suprotstavljanju omraženoj državi, u ostvarenju svoje težnje za oslobođenjem od njezine vlasti, a ujedno se veličala Srbija i jačala želja za zbližavanjem i ujedinjenjem.

Odjek izložbe u Rimu

O ovome prvorazrednome međunarodnom događaju mnogo se pisalo. O tome se pisalo u talijanskom tisku, jer se izložba događala na njezinom tlu, a o tome su pisale novine iz ostalih europskih gradova. Uoči samog otvorenja izložbe, talijanski novinari izvještavali su o predstojećem velikom događaju, a osvajanjem prve nagrade Meštrović postaje junak dana. O pisanju stranog tiska domaći tisak je prenosio ono što su smatrali zanimljivim za domaće čitaoce. Umjetnički dosezi bili su u sjeni nacionalnog pitanja. Zbrka je nastala time što su hrvatski umjetnici izlagali u srpskome paviljonu, a niti u katalogu nije bilo istaknuta njihova hrvatska pripadnost. Strani novinari nisu bili osjetljivi na nacionalnu pripadnost pa su uglavnom hrvatske umjetnike u srpskome paviljonu svrstali među Srbe.

U Hrvatskoj uspjehu hrvatskih umjetnika nije dano ono značenje koje su zaslužili. Jedni su uzdizali Meštrovića kao nacionalnog junaka i veličali njegov uspjeh, a drugi su ga smatrali izdajnikom vlastitog naroda. Među onima koji

su zamjerali hrvatskim umjetnicima što izlažu u srpskom paviljonu bio je i Ico Kršnjavi smatrajući istup četrnaestorice 'Medulićevaca' neloyalnim prema Austro-Ugarskoj čiji su podanici bili. Da umanjí 'ljagu' prema Austro-Ugarskoj Kršnjavi je organizirao iste godine izložbu u Umjetničkom paviljonu u Zagrebu, a svoj govor prilikom otvorenja 3. svibnja završio je uzvikom: "Vivat Habzburg!" Kršnjavi se 1912. još jednom osvrnuo na rimsku izložbu: "Žalio sam, a žalim i danas, što su neki umjetnici izložili tom prilikom svoje radove u paviljonu Kraljevine Srbije, gdje im se nije dozvolilo da kao Hrvati izlože, te su uistinu od svega svijeta, što je tu izložbu pohodio, smatrani za Srbe." Njegovo je mišljenje bilo da je "Meštroviću to svejedno, on se time pače diči. Prosto mu bilo! No i meni budi slobodno držati sebe Hrvatom i vjernim podanikom habsburške monarhije".³⁸

I oni koji su podržavali jedinstvo Hrvata i Srba primjetili su da je propušten trenutak da se istakne uspjeh hrvatskih umjetnika. Tako je i A. G. Matošu teško pala nemogućnost da hrvatski umjetnici izlažu u posebnom paviljonu, što je pokazalo, po Matoševom mišljenju, u kakvim smo se groznim prilikama tada nalazili. Ne smeta mu toliko što su umjetnici izložili u srpskom paviljonu, ali se užasava nad zabranom da se u katalogu spominje ime Hrvat, tako da je ispalo da Meštrović izlaže kao Srbin i reklamira ih. Svoj članak Matoš završava: "Srbi nam evo hvala Meštroviću i Mađarima opet krasno podvališe. U Rimu slavi srpski heroizam."³⁹ Na drugom mjestu Matoš je još jasniji "Ona (Meštrovićeva umjetnost) je velika, ali ma koliko štujem Meštrovića kao umjetnika, koliko ga volim kao prijatelja i čovjeka, toliko me boli, duboko boli, njegovo zatajivanje hrvatstva".⁴⁰

U polemiku oko sudjelovanja na izložbi uključio se i Frano Supilo, polemizirao je s talijanskim i beogradskim listovima što u izvještajima s izložbe ili izostavljaju hrvatsko ime ili ga prometnu u srpsko.

Dmitrije Mitrinović svjestan je da se o uspjehu naših umjetnika, „Reprezentacije Hrvata i Srba na međunarodnoj izložbi u Rimu“, i njezinu značenju više „čulo i pojmlilo“ vani negoli kod nas. Prema njegovu mišljenju strani svijet je uvidio značenje izloženog, dok se u Hrvatskoj slabo za to marilo. Okrivljava za to novinske redakcije koje nisu poslale u Rim svoje novinare, te se prenosilo ono što su Talijani napisali a u čemu je bilo mnogo netočnosti. Prema njegovu mišljenju uspjeh je u Hrvatskoj primljen ravnodušno, nezainteresirano. Kod nas se pisalo, smatra Mitrinović, "kao o događaju sedmog reda" jer se nije htjelo ili nije moglo shvatiti "te naše kulturne manifestacije" i time je "polovina smisla naše izložbe izgubljena". Autor članka s negodovanjem nastavlja dalje: "Postoji fakt sramotan i žalostan: da je jedan veliki nacionalno-kulturni uspjeh naš ostao nerazmjerno nedovoljno opažen i naglašen.(...) I kad je naš kulturni istup bio ne samo od talijanske nego i od internacionalne umjetničke kritike

³⁸ Izidor KRŠNJAVI, *Zapisi I.*, Zagreb 1986., 688.

³⁹ A.G.MATOŠ, "Hrvatski odjeci", *Hrvatska sloboda* (Zagreb), br. 127, 1911.

⁴⁰ Duško KEČKEMET, "Ivan Meštrović u Italiji", *Dani Ivana Meštrovića*, 2000.

nazvan uspjehom nesumnjivim, onda smo taj nesumnjivi uspjeh trebali predstaviti sebi samima i pocrpsti iz njega snagu i podstrek za nove uspjehe”⁴¹

Prema njegovu mišljenju nacionalističk stajalište koje je došlo na izložbi do izražaja “je dovoljno lijep i dovoljno ljudski da bi mogao ući u umjetnost i da bi bio internacionalan. (...) Da se taj gest nejunačkom vremenu u prkos, nacionalni heroizam umjetnosti Meštrovića, Račkog, Rosandića i drugova osjetio i shvatio u Rimu, interesantno je; da se on u Zagrebu nije osjetio dovoljno, jadro je”⁴²

Mitrinović smatra da je upravo djelima hrvatskih umjetnika iniciran “jedan novi način naše nacionalne borbe (...) način kulturne ofenzive.” Izložba u Rimu, po Mitrinoviću, “je bila i naša najveća i prva kulturna pobjeda na svjetskoj umjetničkoj areni.” I zaključuje: “Naša rimska izložba bila je prvi dokument našeg velikog napretka kulturnog i naš ulazak u evropsku umjetničku javnost” i upravo “su ti hrvatski umjetnici predstavili čitav hrvatsko-srpski narod”⁴³

Kad danas čitamo Mitrinovićev članak, moramo imati na umu doba kada je pisan i to da je Mitrinović, po narodnosti Srbin, pobornik jugoslavenske ideje uvjeren u mogućnost nastanka jedne zajedničke nacionalne kulture.

Mitrinović u Meštrovićevim djelima izloženim na izložbi u Rimu vidi poruku koju je izrazio ovim riječima: “Narod slobodni i neslobodni ga je razumio, tj. da se narod, koji je podijeljen u dvije kulture (srpsko bizantinsku i hrvatsko zapadnu), u tri vjeroispovijesti (pravoslavnu, katoličku i muslimansku) u četiri države i sedam parlamenata, mora najprije kulturno ujediniti, ako hoće da računa na državno jedinstvo, da se kulturnoj Evropi mora dokazati vlastita kulturna vrijednost, ako se hoće postignuti pravo na slobodan i narodni razvitak.” Svi umjetnici koji su se odazvali na izložbu, po mišljenju pisca, “manifestiraju narodno jedinstvo”. Najveći među njima je Meštrović kojeg smatra predstavnikom “srpskog plemena”⁴⁴

Usljedio je odgovor na njegov članak. Mitrinoviću se zamjera što je zanijekao hrvatsko ime. Doslovno: “Iako smo pristaše narodnog jedinstva između Hrvata i Srba (..) narodno jedinstvo ne sastoji se u tome da se jedan čitav dio naroda - hrvatski ili posve izbriše sa stranica kulturne povijesti ili ukoliko mu se najbolji sinovi i spominju, da se ime pod kojim su manifestirali svoje osjećaje jednostavno falsifikuje na najsramotniji način (...) a najeminentnije predstavnike koje je rodio hrvatski dio tog naroda jednostavno prikazuje kao Srbe (...) jeftino je pisac obišao naznaci nacionalnoj, koju ti umjetnici sami rabe.”⁴⁵

⁴¹ Dmitrije MITRINOVIĆ, “Reprezentacija Hrvata i Srba na međunarodnoj izložbi u Rimu”, *Suvremenik* (Zagreb) br. 9, 1911., 523.

⁴² *Isto*, 524.

⁴³ *Isto*, 525.

⁴⁴ Dmitrije MITRINOVIĆ, “Srpski umjetnici na međunarodnoj izložbi u Rimu”, *Obzor*, br. 307, 1911., 1-2.

⁴⁵ “Srpski umjetnici na izložbi u Rimu”, *Obzor*, br. 310, 1911., 1-2.

Polemike bi kod nas u svakom slučaju bilo jer se rimskim istupom istaknulo stajalište prema monarhiji i problem Hrvata u njoj, ali težište je dano na odnos Hrvata i Srba. Kamen smutnje bilo je neisticanje nacionalne pripadnosti hrvatskih umjetnika.

Milan Marjanović smatra da rimskim trijumfom “treba da se Meštrovićem započeta borba protiv nejunačkom proti kukavnom vremenu bude nastavljena, da njegova četa bude nastavljena i uvećavana”.⁴⁶

Opravdano glasno bilo je “Hrvatsko pravo”, glasilo Stranke prava koje je i prenijelo odlomke iz talijanskih novina uz komentar: “Evala dičnim hrvatskim umjetnicima, što tako divno zatajiše svoje hrvatstvo, svoju Hrvatsku i hrvatsko ime pred vanjskim širokim svijetom. Slava im, što oni, Hrvati tako podičiše srpstvo, Srbiju i srpsko ime pred vanjskim širokim svijetom. Neka ih Srbija i nagradi, ta oni su njezini veliki sinovi!”⁴⁷

Rasprave oko nacionalne pripadnosti zasjenile su Meštrovićev umjetnički uspjeh. Među komentarima nalazi se i članak Stjepana Parmačevića u Hrvatskom pokretu, glasilu Hrvatske ujedinjene samostalne stranke. Autor članka se pita zašto “šovinističke” novine u Zagrebu napadaju Meštrovića što ga strane novine nazivaju Srbinom kada “po njihovom sudu ne vrijedi”. One koji zastupaju “načelo jedinstva naroda hrvatskog i srpskog imena malo zanima” kako ga nazivaju, jer “shvaćanje jedinstva ne ide za tim da se jedno ime izgubi u drugom, nego da oba imena žive ravnopravno jedno uz drugo, u čitavom našem životu nacionalnom i kulturnom.” te smatra “kako je svijest o tom jedinstvu prodrla već duboko među Hrvate i Srbe, pa su ispadi neročni trzaji i ostatak prošlosti”. U istom članku Parmačević navodi stav Jaše Prodanovića iznesen u beogradskom listu *Novo vreme* s čijim se mišljenjem slaže. Prodanović smatra da je Meštrovićev uspjeh u Rimu dobitak i za Hrvate i Srbe jer ih je Meštrović “još intimnije vezao no što smo bili vezani. (...) Njegova velika pojava je bila ta, koja je našim vezama podala još jednu vezu, koju sitničari nikako neće moći pokidati”.⁴⁸

Kako se Meštrović odnosio prema kritikama?

Naravno da ih je sa zanimanjem pratio. Veselio se uspjehu. U njemu je rasla spoznaja o vlastitoj veličini. Svoje mišljenje nije mijenjao. Djela Kosovskog ciklusa radio je u vrijeme procvata jugoslavenske misli među mlađim intelektualcima i mladima. U domenu političara nije se miješao, smatrao je da to nije njegov zadatak i da će oni naći rješenje i usuglasiti zajedničke ciljeve. Ako su njegova djela, koje je Vidovdanski hram ujedinio, iskazivala i jačala zajedništvo i bliskost Hrvata i Srba nije mu smetalo – dapače to je bilo ono čemu je i sam težio. Vjerovao je u mogućnost osnivanja Jugoslavije u kojoj će doći

⁴⁶ Milan MARJANOVIĆ, “Triumf smjelosti i karaktera”, *Jug*, br. 5, 1911., 134.

⁴⁷ “Gli Artisti Serbi”, *Hrvatsko pravo* (Zagreb), br. 4636, 191., 1.-2.

⁴⁸ Stjepan PARMAČEVIĆ, “Za hrvatsko-srpsko jedinstvo”, *Hrvatski pokret* (Zagreb), br. 96, 1911., 3.

do izražaja vrijednosti svakog naroda. Na tome je Meštrović radio i za vrijeme Prvoga svjetskog rata u sklopu Jugoslavenskog odbora.

Svom prijatelju iz Rima je pisao: “Oduševljenje naših ljudi za moj rad a napose tih iz Dalmacije i oni iz Srbije me jako bodri, nu nije to sve ovako u formi kako bi trebalo i kako mi mladji želimo, i to ne samo što se tiče naših međusobnih stvari, nego i nas naspram Talijana, koji su ipak bili korektni – bar relativno”.⁴⁹ Na neke natpise je ljut i htio je javno odgovoriti, ali se predomislio jer “time bi im samo više štofa dao” i indignirano rasuđuje da su oni kritizirali dok je on svojski radio, te se nada “da će im vrijeme samo odgovoriti”.⁵⁰

Nije mu bilo drago reagiranje Zagreba, ali nije polemizirao, branio ni oštro odgovarao. Nije pokušao promijeniti njihovo mišljenje ili radi njih promijeniti svoje. Bilo je onih koji su se s njime slagali, a da će se većina s njima složiti to nije očekivao. Meštrović je u tom razdoblju mnogo više rušitelj nacionalnih razlika u općeljudskom smislu, nego graditelj zajedništva. Nije zagovarao hrvatstvo, ali nije ni srpstvo. Vjerovao je u mogućnost stvaranja zajedničke države u kojoj nacionalne razlike neće biti važne. Marjanović donosi jedno Meštrovićevo pismo njemu upućeno iz kojeg se jasno vidi Meštrovićevo stajalište o nacionalnim razlikama. Meštrović je napisao: “Ne valja nas dijeliti po tome, tko je Hrvat, tko Srbin, tko je bolji, a tko gori. Ta to dijeljenje je mene i potjeralo iz svih ekskluzivnih udruženja više no lične intrige vodjene protiv mene. Mi smo svi, koji smo ovdje izložili, jednako Srbi kao i Hrvati i imamo istu zavjetnu misao. Kako smije drugačije i da bude: kad smo ista rasa, jedan jezik, jedna književnost, mora da je i jedna umjetnost. Da smo mi od ovud iz Monarhije momentano bolji, to je slučaj i tu su drugi razlozi po srijedi, a ne da imamo bolje ili gore osobine od njih s preko Save. Ako imamo istu misao, onda moramo nastojati, da slobodni dio našega naroda dobije i jaču moralnu snagu, a ne da nam je žao, da ovaj dio našom pomoću ima uspjeha. (...) Srbiji treba zahvaliti, što je pokazala da je svjesna svoje dužnosti, i da je spremna da vrši ono što mi od nje očekujemo. Svi oni koji se s nama slažu, moraju nastojati, da nam posao olakšaju, obazirujući se na prilike obaju strana našega plemena. Hrvatstvo će biti srcu pametnih ljudi onda srpstvu ravnopravno, kad bude u sebi iste težnje imalo, koje i srpstvo, kao i obrnuto. A to treba da stvorimo. To treba da razumijemo. Samo više kuraže!”⁵¹

Prigodom intervjua s novinarkom beogradske “Štampe”, na izravno pitanje o svojoj narodnosti Meštrović je odgovorio: “Srbi i Hrvati to su dva imena za jedan narod, samo što je taj narod pod imenom Srbin bolje očuvao svoju narodnu individualnost, slobodu i čežnju za slobodom. Stoga mi je to ime milije. Kraj u kome sam se ja rodio sačuvao je do sitnica sve osobine našeg naroda kao da je u srcu Srbije. Kad za mene vele da sam Hrvat milo mi je, jer time onaj Hrvat, koji to kaže priznaje, da srpsko mišljenje i srpsko osjećanje mora biti i Hrvatima svojstveno, tj. da i Hrvati moraju voljeti individualnost narodnu i

⁴⁹ Pismo Ivi Tartagli od 3. VI. 1911.

⁵⁰ Pismo Ivi Tartagli od 19. XI. 1911.

⁵¹ Milan MARJANOVIĆ, “Trijumf smjelosti i karaktera”, *Jug*, br. 5, 1911., 135.

slobodu. – Svaki je Srbin zajedno i Hrvat. Ovo je moje mišljenje. Izjave neću davati nikakvih. Mi umjetnici moramo raditi a neka svaki govori što hoće. Biću sretan kad se svi Srbi i Hrvati budu osjećali jednim narodom i radujem se što smo mi, srpski i hrvatski umjetnici, u paviljonu kraljevine Srbije najjasnije pokazali to pravo jedinstvo naroda, nezavisno od imena. Mi hoćemo i dalje tim putem ići, vjerujući u uspjeh.”⁵²

Naravno, da bi bilo ispravnije da je Meštrović jednostavno rekao da je Hrvat, rođen i rastao u Hrvatskoj, ali da o odnosu Hrvata i Srba misli to što je rekao. Sigurno je pred sobom imao viši cilj – stvaranje zajedničke države, pa je dao ‘diplomatski’ odgovor, bez otvorenog izjašnjavanja o svojoj nacionalnosti. Taj intervju je vrlo neobičan za današnje vrijeme, ali u skladu s onim vremenom pokazuje kolika je bila jaka mržnja prema Austro-Ugarskoj i želja za stvaranjem Jugoslavije. Meštrović se nije htio zamjeriti ni Hrvatima ni Srbima, ali ni jedni ni drugi ovom njegovom izjavom nisu bili, niti su mogli biti zadovoljni. Istovremeno se ne može biti i Hrvat i Srbin, dok se Hrvat i Jugoslaven može. Isto tako krilatica ‘naš narod’ mogla se različito tumačiti, pa se često upotrebljavala i ostavljala pojedincu da je shvati kako hoće.

U “Obzoru” možemo pročitati da je Meštrović bio “vanredno i posve suviše oprezan. (...) nije (bilo) nužno zatajiti svojega imena. I kad bi Meštrović decidirano kazivao da je Hrvat ne bi Srbi ništa izgubili, a ni Hrvati ništa dobili. Dobili bi i Hrvati i Srbi, dobio bi onaj narod kojemu on pripada, a koji imade nesreću da imade dvije vjere i dva imena. (...) Baš postignuto kulturno jedinstvo može pomoći da se ova neprestana utakmica za nadmašivanjem uništi. (...) Dijeleći ljude ogrješuje se Meštrović i oni koji ga slijede o ideju tog jedinstva i vraćaju se u ono doba narodnog šovinizma kad su Srbi gledali katoličke Srbe, a Hrvati pravoslavne Hrvate kao čudovišta. Ovakve (su) polemike suviše (...) i kadre samo onima koji s jedne i druge strane vrebaju na razdiranje tog jedinstva, podati zgodu da to jedinstvo prikažu nemogućim.”⁵³

Milan Marjanović u listu “Jug”, čiji je bio urednik, o uspjehu u Rimu piše: “Sva internacionalna izložba stoji pod dojmom Meštrovićava objavljenja. Srpski paviljon postao je hodočašće cijelog Rima. (...) Drugi su donijeli kući internacionalnu ili kozmopolitsku umjetnost Meštrović donio nacionalnu (...) pridobio četu drugova. (...) Prvi put jedan hrvatski umjetnik nastupio kao krčilac novih staza evropske umjetnosti.” I dalje Marjanović objašnjava: “Ne treba da žalimo što će srpsko ime ići od usta do usta, ali treba da žalimo, što nam je izmakla zgodna, rijetka i nepovratna, da se baš onaj hrvatski dio našeg naroda rehabilitira koji je bio najviše u Italiji zabacivan. Za žaljenje je što ostali nisu izložili. Neznamo iskoristiti priliku. Narod smo velikih sposobnosti, ali malih ljudi”⁵⁴

⁵² *Obzor*, br. 128, 1911., 2.

⁵³ “Hrvatstvo i srpstvo na međunarodnoj izložbi u Rimu”, *Obzor*, br. 125, 1911., 2.

⁵⁴ Milan MARJANOVIĆ, “Rimska izložba i hrvatski umjetnici”, *Jug*, br. 4, 1911., 101. - 106.

Slično stajalište izrazio je Mirko Deanović riječima: “Iskren Hrvat ili Srbin može da se zbilja raduje kad pomisli koliko se u ovo malo mjeseci uspješno poradilo na zbliženju Hrvata i Srba. (...) A sada se u Rimu pokročilo energično u susret našem ujedinjenju.(...) Primus movens je Meštrović, koji se skroz uživio u narodno jedinstvo.(...) Meštrović, rođeni Hrvat Dalmatinac, uživio se tako duboko u duh narodne kosovske epopeje, da dublje ne bi bio mogao ni jedan najistočniji Srbin, te je on u tome smislu veći Srbin od mnogog Srbina. Ova epopeja – zvala se ona jednim ili drugim imenom – ona je eminentno narodna, a baš u tome je njezin čar za Meštrovića. (...) Jedinstvo, proživljeno samo u duši, prije ili poslije, bilo bi doduše izašlo na javu, ali ne bi se to bilo ostvarilo tako brzo kao što sada, a to sve kroz Meštrovića. Uz Meštrovića okupilo se nekoliko umjetnika patriota, koji takodjer shvatiše zamašitost ideje jedinstva”⁵⁵

Bilo bi zanimljivo pročitati obrazloženje komisije koja je dodijelila prvu nagradu Meštroviću. Oni su ocjenjivali umjetnički domet Meštrovićevih ekspozicija, dok nacionalno obilježje nisu mogli ni uočiti, a politička pozadina manje ih je zanimala. Kod nas se, dakako, političko iščitavanje stavlja daleko iznad umjetničkog shvaćanja Meštrovićevih djela. S umjetničkog stanovišta ne piše se puno, ali zato o nacionalnom stajalištu, shvaćanju jedinstva i nacionalnih razlika, o tome koliko su Srbi ovom izložbom dobili a Hrvatima izgubili, svatko je izražavao svoje mišljenje. Naravno da je Srbiji odgovaralo što sve umjetnike europska javnost smatra Srbima. Velika je pogreška naših umjetnika, a pogotovo Meštrovića, kao najvažnijeg među njima, što nisu isticali ni jasno izrazili svoju hrvatsku pripadnost. Prihvatili su Vojnovićevo stajalište izražen u katalogu.

Ivan Meštrović bio je istaknuta ličnost svoga doba. Neki suvremenici su ga obožavali i veličali, a drugi ga omalovažavali i nastojali mu naći što više mana. Odlazili su iz krajnosti u krajnost. Nisu ga puštali na miru, niti ga uzimali onakvog kakav je bio, s njegovim dobrim i lošim stranama. Svoje mišljenje nije nametao, nije se smatrao nepogrešivim, ali je svoje mišljenje slobodno iznosio i nije se obazirao sviđa li se to nekome ili ne, držao je do sebe i nije se dao gaziti.

Utjecaj Meštrovića na mladež

Ono što je Meštrović započeo zagrebačkom izložbom 1910. i potvrdio izlaganjem i uspjehom u Rimu 1911. predstavilo ga je kao umjetnika “našeg cijelog jedinstvenog srpskog i hrvatskog naroda”⁵⁶ utjecalo je na ideološko mišljenje i otvoreno djelovanje. Lik kraljevića Marka postao je “simbol vjekovima sakupljenog bijesa roblja koji će pogoditi tlačitelje pri uskrsnuću Jugoslavena kao nove Nacije. (...) Kosovski mit uzdignuo je žrtvu pojedinca za Naciju na

⁵⁵ Mirko DEANOVIĆ, “Naša umjetnost u Rimu”, *Jug*, br. 5, 1911., 136.

⁵⁶ Katalog izložbe.

stupanj religioznog čina, pa je nesumljivo doprinio uvjerenju u opravdanost nasilja da bi se stvorila Nacija kao božje djelo”.⁵⁷ Kosovo postaje sinonim za jugoslavenstvo, a kraljević Marko najizrazitiji simbol.

Ivo Banac analizirajući nacionalno pitanje u Jugoslaviji, osvrnuo se i na kosovske junake, te prihvaća Marjanovićevu misao o Meštroviću nazvavši ga ‘prorokom jugoslavenstva’, budući je vjerovao u mogućnost povezivanja južnih Slavena u jednu jugoslavensku cjelinu i nastajanje jugoslavenske kulture doprinosom svih dijelova naše zajednice.⁵⁸

U vrijeme Meštrovićevog izlaganja u Zagrebu 1910. i u Rimu 1911. omladina je zbunjena i razočarana u političke stranke u Hrvatskoj. Koalicija, nakon Supilaova odlaska, sklapanja pakta s banom Tomašićem, i dolaska Svetozara Pribičevića na njezino vodstvo, prestaje biti ideal naprednih omladinaca. Koaliciju su još jedino podržavala zagrebačka omladina, a njeni oštri protivnici su postali studenti iz Dalmacije, Istre i Primorja. Stranka prava, nakon smrti njezinog tvorca Ante Starčevića, oslabila je rascijepom na nekoliko grupa, a naprednjaci s Narodnom strankom prestali su biti oslonac mladima. Mladež prihvaća jugoslavenstvo bez točno definiranog pojma i grupa iz Dalmacije sa svojim borbeno revolucionarnim stajalištem preuzima pred svjetski rat njihovo vodstvo.

Iako su poruke Meštrovićevih djela bile neizravne i općenite, mladež, bez pravog vođe, u razdoblju određene idejne krize, prihvaća put na koji Meštrović ističe, a koji je svojom žrtvom Žerajić 1910. godine to potvrdio.⁵⁹ Mladi nisu imali stručan pristup prošlosti, ni strpljenja za takvo što pa je dolazilo do nejasnoća u pojmovima.⁶⁰

Meštrović je utjecao na mlade, ali se ne može smatrati njihovim vođom jer na njihovim sastancima nije bio, ni govore nije držao, s njima se nije družio, iako je neke poznao.

Vidovdanski hram

Meštrović se nakon višemjesečnog boravka u Rimu preselio u Pariz iako mu zdravlje nije bilo najbolje. U tom razdoblju napravio je još neke kipove za Kosovski ciklus i arhitektonski plan Kosovskog hrama, te se spremao izraditi maketu hrama.⁶¹

⁵⁷ Mirjana GROSS, Nacionalne ideje studentske omladine u Hrvatskoj uoči Prvog svjetskog rata, *Historijski zbornik* (Zagreb), sv. 21-22, 1968.-1969., 97.

⁵⁸ Ivo BANAC, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji*, Zagreb 1988., 196.-197.

⁵⁹ Student Bogdan Žerajić pokušao je izvršiti atentat na Marijana Varešanina, poglavara Bosne, nakon čega se ubio.

⁶⁰ M. GROSS, Nacionalne ideje studentske omladine u Hrvatskoj uoči Prvog svjetskog rata, 140.

⁶¹ “Meštrovićev ‘Kosovski hram’”, *Obzor*, br. 164, 1912., 2.

Maketa je bila gotova 1912. i prvi put je izložena u Beogradu u ozračju Prvoga balkanskog rata, zatim u inozemstvu 1914. godine na XI. Bienalu u Veneciji, gdje je smještena pod kupolom središnje dvorane izazvala pozornost poput one u Rimu 1911. Vidovdanski hram je zamišljen kao “simbolički mauzolej poginulih u stoljetnim borbama za slobodu južnoslavenskih naroda (...) kojim i prestaje njegova zaokupljenost tim projektom, ali i tom idejom općenito”⁶²

Izlažući u Londonu ratne 1915. Meštrović je dao opis hrama i istaknuo ono što je njime želio izraziti. Za Meštrovića “Kosovo je trnova kruna u stradanju jugoslavenskog naroda i u njemu je narod simbolizirao sve svoje muke na svom mučeničkom putu kroz vjekove.” Po njemu je naš narod proživio nekoliko velikih sudbonosnih bitaka – nekoliko ‘Kosova’ - uzima za primjer bitku s Mađarima na Petrovoj gori početkom XII. stoljeća. Ipak, bitci na Kosovu polju Meštrović daje posebno značenje i simboličko viđenje. Prema Meštrovićevim riječima „Vidovdanski Hram jest hram religije krajnjega požrtvovanja, religije Cara Lazara i u njemu će se propovijedati da treba u pravdi i svjetlosti živjeti i za nju umirati. (...) Temelj hrama jesu beskrajne pravedne žrtve naše rase, stupovi su mu svi oni koji trpe i podnose, litanije u njemu pjevanje ljudskih muka, tamjan mu je ljubav, sveta voda suze poniženih i željnih pravde. Toranj Hrama jesu očišćene duše, koje zemlju s nebom spajaju, a zvona njihov veliki glas, koji kaže: “Živite u miru i ljubavi s ljudima i sa svim stvorenjem Gospodnjim, usavršujte se neprestano, da postanete ravni Njemu, a On je neizmeran.” Prema njegovu mišljenju proročanska figura je „Slijepac, koji hodeć po zemlji, gleda u carstvo Vječnosti, odakle se vidi, da su svi ljudi braća, sve vjere samo jedna velika vjera, sve crkve plamenci koji gore u slavu jedne vječne vatre koja ih je sve užegla i koja sve rasvjetljuje”⁶³

Radeći na hramu u Meštroviću “se nadmeće neizmence i nerazdruživo graditelj i vajar”⁶⁴ gdje je simbolično značenje primarno, a uporabna vrijednost je manje važna. “Da je (Hram) izveden, bio bi pretrpan plastičnim dekoracijama kao sve secesijske građevine, ali bi predstavljao jednu od značajnih evropskih secesijskih spomeničkih građevina, a po likovnoj vrijednosti skulptura na njemu zacijelo bi nadmašio sve ostale”⁶⁵

Hram, međutim, nikada nije bio izveden, što ne čudi uzevši u obzir poslijeratne prilike kod nas, a uostalom i mnoge druge slične zamisli diljem Europe ostale su neizvedene. Drvena maketa hrama danas se nalazi u muzeju u Kruševau u Srbiji.

⁶² D. KEČKEMET, *Dani* (stranice nisu numerirane).

⁶³ “Idea Vidovdanskog hrama”, *Suvremenik*, br.6, 1919., 273.-275.

⁶⁴ Milan ĆURČIN, *Meštrovićeva izložba u Londonu, Nova Evropa*, br. 1, 1924., 7.

⁶⁵ D. KEČKEMET, *Arhitektura Ivana Meštrovića, Adrias* (Split), br. 1, 1987., 184.

Sudbina Kosovskog ciklusa

Ministarski savjet Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca prihvatio je odluku da fragmenti Vidovdanskog hrama prijeđu u vlasništvo države uz naknadu koja će se Meštroviću u godišnjim ratama isplaćivati. Nastojanjem samog autora djela su 1920. iz Pariza i Londona prenesena u Beograd o državnom trošku. U Beogradu se priželjkivalo da Meštrović prepravi projekt kako bi predstavljao doprinos Srba u svjetskom ratu, što je autor odbio učiniti. Dogovoreni dio novca Meštrović je dobio samo prve dvije godine, a djela su ostala u Beogradu, dok se manji dio skulptura Kosovskog ciklusa danas nalazi u Zagrebu, Splitu i Londonu.

U povodu Meštrovićeve smrti direktor Narodnog muzeja u Beogradu, akademik Veljko Petrović, smatrao je potrebnim istaknuti kako je “nekadašnja srpska vlada, iako u teškim materijalnim prilikama u kojima se Srbija našla poslije mnogih ratova, podsticala Meštrovića, osiguravajući mu niz godina visoku materijalnu pomoć od tri tisuće švicarskih franaka”.⁶⁶ Uredništvo Hrvatske revije kao odgovor na taj tekst tiskalo je jedno Meštrovićevo pismo iz rujna 1953. sljedećeg sadržaja: “Istina je, da je Srbija na moj poticaj podigla godine 1911. u Rimu na međunarodnoj izložbi svoj paviljon, u kome su, pored mojih radova, bili izloženi i radovi drugih naših umjetnika. Hrvata i Srba. Taj paviljon je Srbiju stajao izvjesnu sumu novca i napadaj od strane Austrije, ali joj je podigao i prestiž u svijetu, koji nije bio baš velik, i počelo se u njoj gledati predvodnika oslobođenja Južnih Slavena.”

“Istina je, da sam 1919. poklonio sve Vidovdanske fragmente Državi Srba, Hrvata i Slovenaca, s time da mi država godišnje isplaćuje kamate na sumu, koju sam efektivno utrošio u materijal za izvodjenje tih stvari. Istina je, da mi je država nevoljko – nevoljko zato, jer nisam htio ići u politiku – isplaćivala ugovorene kamate, i to samo nekoliko godina, a ta suma nije, u cjelini, nije iznašala ni toliko, koliko mi je bilo na strani nudjeno za jednu od tih stvari. Napokon je takodjer istina, da mi država, imade već dvadeset godina, nije isplatila ni dinara akonto duga i obaveza za te skulpture, koje drži u svojoj svojini u Muzeju u Beogradu. Medjutim ja od toga ne pravim pitanje i halalim joj”.⁶⁷

Meštrovićevo djelovanje za vrijeme Prvoga svjetskog rata

Samo desetak dana prije izbijanja Prvoga svjetskog rata Meštrović je napustio domovinu⁶⁸ i u Veneciji se sastao sa Supilom i Trumbićem. Oni su bili sigurni da se za dobrobit Hrvatske u zemlji ništa više ne može napraviti, te se akcije moraju voditi iz emigracije. Meštrović je uz pomoć svojih poznanika us-

⁶⁶ Veljko PETROVIĆ, *Beogradski Narodni muzej ...*, Borba (Zagreb), br. 18, 1962., 7.

⁶⁷ “Da li je Ivan Meštrović dužnik Srbije?”, *Hrvatska revija*, (Buenos Aires), br. 1-2, 1962., 10.

⁶⁸ Ivan MEŠTROVIĆ, *Uspomene*, 10.

postavio prve kontakte sa stranim diplomatima. Nakon potpisanoga Londonskog sporazuma sjedište, Jugoslavenskog odbora postaje London. Cilj im je bio poništenje Londonskog ugovora, privoljeti Srbiju na osnivanje nove države južnih Slavena, što bez raspada Austro-Ugarske nije bilo moguće.

Meštrovićeve izložbe u Velikoj Britaniji u ratnim uvjetima trebale su dopridonjeti realizaciji programa Jugoslavenskog odbora. Prva izložba se održala ljeti 1915. u Victoria i Albert Hallu u Londonu na kojoj su bila izložena uglavnom djela Kosovskog ciklusa i maketa Vidovdanskog hrama. Realizaciju izložbe omogućili su Robert William Seton-Watson i Henri Wickham Steed, a djela su uz prilične teškoće dopremljena iz Splita i Beograda. Srpsko veleposlanstvo na čelu s Matom Boškovićem protivilo se što na plakatu piše 'Ivan Meštrović jugoslavenski umjetnik' te su zahtijevali da se napiše 'srpski umjetnik'. Meštrović se prisjeća da je Cvijiću, koji je pokušao posredovati, odgovorio: "Vi znate, g. Cvijiću, da je meni u srcu svejedno i da nisam nikad davao ispravka kad je pisalo 'srpski'. Ali ako se Bošković protivi jugoslavenskom, onda bih ja mogao samo onako napisati, kako jest hrvatski! S ovim 'jugoslavenski' htio sam reći jedno i drugo, to jest, da smo jedno. A u današnjem momentu kad Bošković zna o čemu se radi, pa da sam se rodio u Nišu, trebalo bi u ovu svrhu metnuti onako, kako je napisano na plakatu".⁶⁹ Izložbu je otvorio lord Robert Cecil, državni tajnik britanskog ministarstva vanjskih poslova. U njegovu govoru osjećalo se ozračje rata. Istaknuo je da u izloženim djelima dolaze do izražaja "odanost idealima u koje vjeruju", i završio je nadom o stvaranju jugoslavenske države riječima: "Među uslugama, što će ovaj rat učiniti čovječanstvu biće, možda, jedna od najvećih: oslobođenje jugoslavenskog naroda i jugoslavenske rase za njihov razvitak".⁷⁰ Političkog značenja izložbe bio je svjestan i Seton-Watson koji je smatrao je da se "savršenija propaganda ne daje se zamisliti"⁷¹ te će se pokazati Englezima da Jugoslaveni osim hrabrosti posjeduju i kulturne sposobnosti.

Iz ovog doba datira Meštrovićev članak poznat pod nazivom "Velika riječ Ivana Meštrovića".

Meštrović je duboko suosjećao s patnjama naroda. Vjerovao je Srbiji, "koja je uzela na sebe zadatak, da cijelo naše jugoslavensko pleme oslobodi iz teškog ropstva i duge muke i da omogućiti ujedinjenje njegovo". Srbiju naziva "jugoslavenskim Pijemontom" i nastavlja: "Ona je toga svjesna, a ima i dovoljno volje, da do kraja izvrši svoju ulogu Pijemonta".⁷²

Nakon uspjeha u Londonu Meštrovića je pozvao N. E. Saadler, britanski ministar prosvjete i rektor sveučilišta da u Leedsu u City Art Gallery organizi-

⁶⁹ Isto, 53.

⁷⁰ M. MARJANOVIĆ, *Meštrovićeve izložbe u Londonu, Jadran* (Buenos Aires), br. 53.-58., 1916., 32.-33.

⁷¹ Robert W.SETON-WATSON, *Kako je postala Jugoslavija*, *Nova Evropa*, br. 1, XV/1927., 10.

⁷² Ivan MEŠTROVIĆ, *Velika riječ Ivana Meštrovića*, *Jadran*, br. 2, 1915., 2-3.; "Jedan politički članak Ivana Meštrovića", *Jugoslavenska njiva* (Zagreb), br. 18, 1919., 286.

ra izložbu. Izložba se održala početkom prosinca 1915. Iste godine Meštrović izlaže u Glasgowu, a iduće godine u Edinburghu i Aberdeenu. U svibnju 1917. godine Meštrović je sudjelovao na Srpskoj izložbi u Lyonu, a u prosincu s Račkim i Rosandićem u Londonu. Međutim, na ovim izložbama Meštrović više ne izlaže djela Kosovskog ciklusa. Izradivši maketu Vidovdanskog hrama 1912., Meštrović se priklanja religijskim temama.⁷³

Umjetničko obilježje

Ivan Meštrović je u svome radnom vijeku napravio više od 3.000 umjetničkih djela, a u Kosovski ciklus ubraja se od 40 do 50 djela, što znači da su one samo nepunih 4% od svih njegovih djela. Zašto se ne mogu točno pobrojati? One ispunjavaju stilsku i tematska obilježja, a kako je hram ostao samo u skicama i maketi, ne može se sa sigurnošću reći bi li mnoge skulpture i fragmenti bili uvršteni u projekt. Ograničen je tako broj djela koje nedvojbeno spadaju u Kosovski ciklus, kao što je Miloš Obilić, Kosovka djevojka, Udovice, Majka Jugovića, Guslar, Rob, Srđa Zlopogleđa i drugi. Gipsana kompozicija kraljevića Marka na Šarcu nije sačuvana, već samo nekoliko varijanti manjih dimenzija.

Svojim zamislama i likovima koji su obuhvaćeni Kosovskim ciklusom Meštrović se uklapa u opće umjetničke težnje s početka 20. stoljeća – mišljenje je Jelene Uskoković. Vidovdanski hram spada u monumentalizam u kojem je “evidentna težnja za oblikovanjem izvanvremenskih spomenika simboličkog značenja”, a “ideološka podloga, odnosno cilj i pokretačka snaga jest nacija.” Meštrovićevim djelovanjem “hrvatska umjetnost ravnopravno i ažurno sudjeluje u europskim kulturnim kretanjima”, ističe Uskoković.⁷⁴ Pripremajući monografiju o Meštroviću Marjanović je prvo kiparevo razdoblje okarakterizirao kao doba “prkošenja svim akademskim konvencijama” i ne samo njima, a doba stvaranja Kosovskog ciklusa označio je kao „herojsko“ doba, čime umjetnikovo nacionalno razdoblje završava, a započinje religijsko – općeljudsko.⁷⁵

Zaključak

Meštrovićeva kosovsko-vidovdanska era prestaje Prvim svjetskim ratom, tj. stvaranjem Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Djela Kosovskog ciklusa su spremljena, najvećim dijelom u Beogradu. Ona su bila odraz jednog doba, tadašnjih težnji. Meštrović je toga svjestan.

Meštrović ide dalje, radi nova djela koja nemaju političku poruku te ne iskazuju hrvatstvo ili srpstvo, a to uostalom ni kosovska djela nisu iskazivala.

⁷³ Norka MACHIEDO MLADINIĆ, “Prilog proučavanja djelovanja Ivana Meštrovića u Jugoslavenskom odboru”, *Časopis za suvremenu povijest* (Zagreb), br. 1, 2007., 133. - 156.

⁷⁴ Jelena USKOKOVIĆ, *Mirko Rački*, Zagreb 1979., 35.

⁷⁵ M. MARJANOVIĆ, *Obrat u umjetnosti Ivana Meštrovića*, Vijenac (Zagreb), br. 13, 1927., 336.

Ali praštanja nema. Iskazano jugoslavenstvo ostavlja u očima gledatelja Meštrovićevih djela i na njemu samom pečat jugoslavenstva – pečat koji se ničim ne može niti se želi ukloniti pa ni obrazložiti. Meštroviću se ne prašta iako se u biti i nema što oprostiti. Vjerovao je u mogućnost življenja u jugoslavenskoj zajednici kao što su vjerovali mnogi, sve donedavno.

Kosovsko razdoblje trajao je u Meštrovića deset godina. U ideološkom smislu taj pothvat bio je napredan, gotovo buntovan. Pokušaj življenja u zajednici sa Srbima, pokazao je sve teškoće u postizanju međusobnih odnosa i nemogućnost zajedničkog života.

Možda u nekom drugom vremenu Meštrović ne bi napravio toliko kipova na tu temu, a možda im se ne bi pridavalo toliko značenje, odnosno ne bi im se pridavalo samo političko značenje, a zanemarivao umjetnički izričaj. Ostavljajući po strani njihov ideološko-politički značaj Matko Peić o njima je rekao: “Čudesni ciklus! Pojedini likovi su mrtvi ili nose u sebi smrt, a izravno su nešto likovno najživlje što čovjek može zamisliti. Čovjeku se, gledajući taj Meštrovićev Kosovski ciklus, čini da je kipar zapravo upotrebio motiv smrti da preko nje potencira u izrazu monumentalitet svog osjećaja života”.⁷⁶

U svojoj knjizi “Uspomena na političke ljude i događaje” Meštrović gotovo prelazi preko svoje faze stvaranja i izlaganja Kosovskog ciklusa, iako je u vezi s tom tematikom i radom na tom opusu vjerojatno imao zanimljivih i značajnih susreta. U posljednjoj velikoj Meštrovićevoj monografiji iz 1989. godine Božidar Gagro spominje Kosovski ciklus, ali mu ne daje posebnu važnost. Duško Kečkemet, pripremajući monografiju o Meštroviću 1970., dakle u jednome drugom razdoblju naše prošlosti, djelima Kosovskog ciklusa pridaje značenje: “Posredstvom njegovih skulptura, dapače, mnogi su u svijetu prvi put doznali o našim narodima, njihovoj daljoj i novijoj prošlosti.” U razdoblju nastanka i izlaganja Kosovski ciklus označavao je, navodi Kečkemet, “s jedne strane buđenje i otkrivanje mladih i još elementarno svježih naroda, do tada gotovo nepoznatih, a s druge traženje u njima osvježenje u suvremenoj evropskoj, zasićenoj i dekadentnoj, civilizaciji, pa i umjetnosti. (...) Meštrović je tada poput antičkog Janusa, jednim licem bio okrenut u budućnost, a drugim u prošlost, nastojeći obje ujediniti u svom radu”.

U vrijeme Rimske izložbe Kosovski ciklus bilo je najveće djelo Ivana Meštrovića. Danas nakon što smo proživjeli dvije neuspjele Jugoslavije i nakon smrti Meštrovića, možemo sagledati cjelokupni umjetnikov opus i s odmakom vrednovati Kosovski ciklus. Uočava se razlika proučavamo li fragmente Kosovskog ciklusa neposredno nakon njihova stvaranja, u turbulentnom vremenu nabijenim oštrim političkim suprotnostima i emocionalnim uzbuđenjem, ili s odmakom, od njihova nastanka. Zbog njihove umjetničke vrijednosti, djela se izlažu i danas, jer “te su figure jedinstven ciklus u povijesti moderne skulpture, iako su njihove vrijednosti vrlo nejednake”, iznosi svoje mišljenje Vera Horvat Pintarić. Kao primjer uzima djelo ‘Miloš Obilić’ i o njemu je napisala:

⁷⁶ Matko PEIĆ, *Hrvatski umjetnici*, Zagreb 1968., 366.

“Miloš Obilić stoji uspravno a iskorak i zaokret tijela izviru iz same jezgre tijela, iz usukanog struka u kojem je središte te pokretačke sile. (...) Pa s koje god strane pogledamo to tijelo, svugdje se vidi potpuna ispunjenost svakog djelića oblika najvećom energijom, u nabrekinama mišića bedara, u krivulji prepona, u obrisima ošita pleća i ramena. To tijelo gorštačke robustnosti izraz je nove moderne terribilita' u skulpturi, a poput antičkih figura Herakla on je prototip snažnog junaka. Ali prikazan kao torzo, odrezanih ruku i nogu a još više zbog nagnute glave – s licem koje je osjenjeno – on je također prikaz energičnog a uzaludnog iskoraka pa je po tome to heroičko tijelo i moderno. (...) Stvoriti istinski patos u torziji monumentalnog tijela, suprotstaviti profil enface izgledu, u pogledu s jedne točke, s bočne strane, to je bio Meštrovićev pronalazak u traženju novog jezika heroičkog tijela”.⁷⁷

Kipar Ivan Meštrović bio je u ranim danima Jugoslaven, te je o svom uvjerenju pisao i izražavao ga svojim umjetničkim djelima. Bio je uvjeren da nam je budućnost u zajedničkoj novoj državi, Jugoslaviji. Tog uvjerenja je bio i za vrijeme Prvoga svjetskog rata radeći u sklopu Jugoslavenskog odbora, a i onda kada je nova država nastala. Nije nastala Jugoslavija, već Kraljevina SHS, a kad ona nije bila ravnopravna, ni demokratska, a jedva ustavna i tada je vjerovao da ona velikim trudom može sve to postati. To uvjerenje nije bilo samo za njegovo vrijeme njezinog postojanja, a ni prije njezina postanka. Slijep nije bio; djelovanjem u inozemstvu za vrijeme Prvoga svjetskog rata, kontaktirajući sa srpskim političarima, vidio je pravo stanje, te je sumnja i razočaranje malo po malo raslo.

Razočarao se čitav njegov naraštaj. Ali dok su povjesničari nastojali razjasniti stajališta, razmišljanja i djelovanja, pa i njegovih istaknutijih istomišljenika, Meštroviću se takavo stajalište nije praštalo. Vjerojatno je na to utjecao i Miroslav Krleža, ne zato što je bio veći Hrvat od njega, već zbog ljudskih sklonosti – ljubomore i zavisti.

Možemo i moramo iznijeti na vidjelo i pokušati shvatiti Meštrovićeve misli i djelovanje na nacionalnom i političkom polju. Teško je biti potpuno objektivno, posebno poslije tek završenog razdoblja i druge Jugoslavije gdje se gotovo sve uzimalo crno ili bijelo, a takvo razmišljanje ostalo je većim dijelom još u mnogim glavama.

Meštrović je bio samo čovjek sa svojim vrlinama i manama. Naša očekivanja s njim u vezi bila su velika.

Kosovski ciklus je dio ukupnog Meštrovićeva stvaralačkog opusa. Meštrović je bio gotovo fanatik u radu, rad je bio bitan dio njegove osobe. Izrađene u relativno kratkom vremenu, figure Kosovskog ciklusa zahtjevale su znatan fizički napor od svog autora. Izradio ih je posve sam, bez ičije pomoći, a uz to je organizirao izlaganje svoje grupe. Snažne gole ljudske figure kojima je dao imena junaka i junakinja vezanih uz kosovsku tragediju izražavaju snagu,

⁷⁷ Vera HORVAT PINTARIĆ, *Svjedok u slici*, Zagreb 2001., 174.

htijenje, u njima prepoznajemo akciju – pobunu, dubinu osjećaja, ali one po ničemu ne izražavaju pripadnost nekome određenom narodu.

I mnogo godina kasnije, gotovo do kraja Meštrovićeva života, znalo mu se zlonamjerno spominjati Kosovski ciklus. Prilikom njegovog sedamdesetog rođendana, 1953., “Kanadski srbobran”, povezujući Njegošev spomenik sa skulpturama kosovskih junaka, negativno se izrazio i o Meštroviću i o tom njegovom radu. Meštrović je uredništvu odgovorio pismom koje je tiskano u “Hrvatskoj reviji”. Na uvrede se ne želi osvrutati, već je napisao: “Mogao bih mu se samo izviniti, što sam te junake, makar Hrvat, smatrao za svoje isto onako, kao i Grgura Ninskog ili Matiju Gubca – kad on drugih od vrijednosti nije mogao naći na hrvatskoj strani. Bilo je takvo vrijeme, da ja i moja generacija nismo vidjeli tako stroge granice između srpstva i hrvatsva, kao što ih vidi današnja.” Meštrović dalje napominje: “U svom nabrajanju, čije su sve Hrvati bili roblje, zaboravio je pisac navesti, da su bili od 1919. pa dalje Velikosrpsko roblje”.⁷⁸

⁷⁸ “Meštrovićevo pismo ‘Kanadskom srbobranu’, *Hrvatska revija*, (Buenos Aires), br. 3, 1953., 337.

SUMMARY

THE POLITICAL COMMITMENTS AND ARTISTIC WORK OF
YOUNG MEŠTROVIĆ

The sculptures of the “Kosovo cycle” came into being during the period 1908-1914 – the period before the First World War, a time of great uncertainty: the yearning for Croatian independence from the Austro-Hungarian Monarchy and the formation of Yugoslavia. Due to their sharp expression of nationalism they stirred a great deal of interest at their 1910 exhibition in Zagreb under the slogan ‘In Spite of these unheroic times’ and on the occasion of his first international awards in sculpture at the Rome exhibition in 1911. They are only a small part of Meštrović’s entire body of work, though they were intended to form an integral part of the Kosovo Temple.

Key words: Ivan Meštrović, Kosovski cycle, Kosovo Temple, Ideology, Arts